

Լ. Ա. ԹԱՐՄԵԴՅԱՆ

ՖՐԱՆՍԻԱՆ
ՃՐԱՊԱՐԱԿԱՅՆՈՐԵՆ
ՃԱՆԱՋՈՒՄ Է ՇԱՅՈՑ
ՑԵՂԱՄՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԵՐԵՎԱՆ 1998

9 (566)

F - 34

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԹԱՆԳԱՐԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒ

L. Ա. ԲԱՐՍԵՂՅԱՆ

ՖՐԱՆՍԻԱՆ
ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅՆՈՐԵՆ
ԹԱՆԱՉՈՒՄ Է ՀԱՅՈՑ
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

ԴՏՀ 941 (479.25)

ԳՄԴ 63.3 (2Հ) 52

Բ 371

1 Կոչեռնարա
Եպիսկոպոս, բ-վ

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ Հայոց ցեղասպանության
թանգարան-ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝ **Ս.Կ.Պողոսյան**

Բ 371 **ԹԱՐՍԵՂՅԱՆ Լ. ՖՐԱՆՍԻԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՑՆՈՐԵՆ**
ՁԱՆԱՁՈՒՄԸ ՀԱՅՈՑ 8ԵՂԱՄՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.-Եր.,
ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 1998, 132 էջ

Բ 083010200
703(02)-98

ԳՄԴ 63.3(2Հ) 52

179.3.91

. ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 1998

Ֆրանսիայի առաջադեմ հասարակայնության ներկայացուցիչները միշտ էլ հանդիս են եկել հայ ժողովրդի արդար դատի պաշտպանությամբ, իրենց բողոքի ձայնը բարձրացրել արևմտահայության դեմ կիրառված անլուր հալածանքների ու բռնության դեմ¹:

Սուլթան Աբդուլ Համիդի և Երիտրուքերի կառավարման տարիներին իրականացված հայերի զանգվածային ջարդերն ու 1915թ. Մեծ եղեռնը զայրույթով դատապարտվել են ֆրանսիացի ժողովրդի կողմից²:

Արևմտյան Հայաստանի ու Կիլիկիայի հայ ազգաբնակչության զանգվածային տեղահանությունների ու ջարդերի անմիջական արձագանքն է 1900-1960-ական թվականներին միայն Ֆրանսիայում լույս տեսած շուրջ 400 անուն գրքերի հրապարակ գալը:

‘Լեռնա Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Ֆրանսիայում հրատարակվեցին գործեր, որոնց հեղինակներն էին աշխարհահռչակ մտավորականներ Ժակ դը Մորգանը, Ռենե Պինոն, Էմիլ Դումերջին, Ֆրեդերիկ Մակլերը, Անատոլ Ֆրանսը, Անրի Բարբին և շատ ուրիշներ:

Երկու համաշխարհային պատերազմների միջև ընկած ժամանակաշրջանում Ֆրանսիայում հայկական հարցի և Հայոց ցեղասպանության մասին լույս տեսած գրականությունը սահմանափակ էր: Փաստարկման նյութի անաշառ գնահատականներով աշքի են ընկնում Պոլ Ռյու Վեռուի, Ռենյուլայի, Ռ.Գոնտուիրոնի, Է.Նիկոլի, Միշել Պայառեսի, Պիեռ Ռյանի և ուրիշների աշխատությունները: Սակայն ճշնարտացի գիտական խոսքին զուգահեռ, դեռևս հնչում են 1915թ. Եղեռնի պատմության ֆրանսիացի մի խումբ կեղծարարների երկշոտ, սակայն կարծիք ստեղծող ձայնները:

¹ Ուրիեն Սահակյան, Ցեղասպանության պատմությունից. Եղեռնի դատապարտման հարցը և ֆրանսիական հասարակայնությունը. Երևան, 1990, էջ 164-169:

² Նոյն տեղում, Հայկական ցեղասպանության պատմությունը ֆրանսիական հրատարակություններում, էջ 164-169:

Նրկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, հատկապես 60-ական թվականների կեսերից սկսած, Ֆրանսիայում լույս տեսած պատմագիտական գրականության մեջ և հրապարակախոսական գործերում հայկական եղեռնը արժեքավորվեց առավելայն շահանդիշներով, որպես XX դարի առաջին զանգվածային ցեղասպանություն, քննվելով մարտկության դեմ գործադրված հիսնցագործությունների ընդիմանուր շղթայում:

Ուշադրության արժանի են 1970-80-ական թվականների ֆրանսիական պատմաբանների հրատարակությունները, որտեղում փորձ է արգում մերկացնել ժամանակակից բուրք պատմագիտության նպատակային մոտեցումները պատմական փաստերի աղավաղման ու նենգափոխման, Հայոց եղեռնը հերքելու հարցում:

Առանձնահատուկ պետք է նշել ֆրանսիացի հեղինակներ Էվ Տերնոնին և Ժան-Մարի Կառուին, որոնք համակողմանի ուսումնասիրել են 1915-ի ողբերգության պատճառներն ու հանգամանքները և եկել այն եզրակացության, որ Հայոց ցեղասպանությունը անհերքելի իրողություն է և պարունակում է, բոլոր այն բաղադրիչ մասերը, որոնք հատկանշական են ցեղասպանություն հասկացությանը:

Ֆրանսիայում այսօր էլ, ինչպես նախկինում, առկա է բուրքամետ պատմաբանների, դիվանագետների, լրագրողների մի խումբ (Պոլ Դյումոն, Ժան Լյարոշ, Պիեռ Մոզեր), որը բուրք-հայկական հարաբերությունների պատմությունը լուսաբանում է՝ նենգափոխելով իրականությունը, հետևելով և պաշտպանելով ժամանակակից բուրք պաշտոնական պատմագրությունը:

Ստորաբարշության աննախադեպ օրինակ դրսեւորեց ֆրանսիացի փաստաբան Ժորժ դը Մալվիլ, որի «1915-ի հայկական ողբերգությունը» գիրքը 1988-ին լույս ընծայեց Փարիզի «Լանոր» հրատարակչությունը: Հեղինակը ըստ էության փորձում է հերքել հրապարակի վրա գոյություն ունեցող ողջ գիտական գրականությունը. աշխարհի տարրեր լեզուներով լրւում տեսած հարյուրավոյ այն հատորները, որոնք հաստատում են 1915-ի հայկական ցեղասպանության անառարկելի իրողությունը: Գիտակցված ձևով լուսաբան մատնելով լայն ճանաչում գտած օտար հեղինակների (Խոյնը, Մորգենբաու, Գիրոնս, Բրայս, Նախմ բեյ, Մկան զադե Ռիֆար, Ժակ դը Մորգան, Մարտին Նիպագե և այլն) վկայություն-

ները, ժորժ դր Մալվիլը իր հիմնական դրույթները խարսխում է քուրք պատմաբանների (Շիմշիր, Սոնիել, Գյուրյուն, Օրել, Յուզա և այլն) խիստ միտումնավոր տեսակետների ու եզրահանգումների վրա¹:

Ֆրանսիացի փաստաբանը, գիտակցորեն շրջանցելով իրականությունը, եզրակացնում է, որ հայ ժողովրդի ողբերգությունը չի կարելի անվանել ցեղասպանություն:

Պետք է ենթադրել, որ այդ աշխատությունը ավելի մեծ ուրախաւթյուն ու ոգևորություն պատճառեց Ադրբեջանին, քան նույնիսկ Թուրքիային: Փարիզում գրքի հրատարակությունից երկու տարի անց այն լույս տեսավ Բաքվում ոռուսերեն լեզվով «Ժուրան» տեղեկատվական-հրատարակչական ծեռնարկության մակնիշով, որտեղ հրատարակիչները, փորձելով քողարկել արդեն մեր օրերում Ադրբեջանի տարածքում թեավող հայերի նկատմամբ իրականացվող ցեղասպանությունը, ընթերցողներին կոչ էին անում «կասեցնել հայկական քարոզությունը, որը Եվրոպայի և Ասիայի ապագայի համար լուրջ և ծանր հետևանքներ կունենա և անհրաժեշտ է բոլոր առողջ դատող մարդկանց վերաբերմունքը... Տվյալ գիրքը հենց այդպիսի վերաբերմունքի կոչ է անում»²: Սակայն ինչպես բոլոր ադրբեջանական կառավարող շրջանները, այնպես էլ ֆրանսիացի մի խումբ ծախու պատմաբաններ ու լրագրողներ մոռացել էին այն կարևոր հանգամանքը, որ հայ ժողովրդի ողբերգությունը առաջին հերթին մտահոգել է Ֆրանսիայի ժողովրդին, ֆրանսիական հասրակայնության առաջադեմ ներկայացուցիչներին, որոնք իրենց ձայնն են բարձրացրել ի պաշտպանություն հայ ժողովրդի:

Հնդամենը երեսուներեք տարի է անցել այն ժամանակից, երբ աշխարհի 23 երկրներում, այդ քում նաև Ֆրանսիայում, առաջին անգամ նշվեց 1915-ի Հայոց ցեղասպանության հիսնամյակը:

Լեռնա 1965-ի ապրիլին՝ Մեծ եղեռնի 50-ամյակի նախօրեին, ֆրանսիական խորհրդարանի՝ Ազգային ժողովի կոնունիստ պատգամավորները հարցապնդում արեցին կառավարությանը՝ պահանջելով դատապարտել 1915-ի ցեղասպանությունը միջազգային չափանիշով, որպես մարդկության դեմ ուղղված հանցագործություն, և փոխհատուցում տալ հայերին:

¹ Ուրեն Սահակյան, նշվ. աշխ., Թուրք ցեղասպանմերի փաստաբանը, էջ 240-244:

² Жорж де Малевил, Армянская трагедия 1915 года, Баку, 1990.

1980 թվականի դեկտեմբերի 13-ին Մարսելում թացվեց «1915 ապրիլի 24» փողոցը: Մինչ այդ նման անվանումներով փողոցներ էին կոչվել Ֆրանսիայի հայաշատ Վիեն։ Դեսին և այլ քաղաքներում:

Ֆրանսուա Միտերանը նախագահական ընտրությունների նախօրյակին հայտարարեց, որ Հայկական հարցն ուղղակիորեն վերաբերում է ֆրանսիական պետությանը և կշտամբեց կառավարությանը՝ հայերի ցեղասպանությունը և Հայկական հարցը շճանաշելու համար։

1981-ի ապրիլին նա Մարսելի «Ապրիլի 24» կոթողի մոտ հայտարարեց, որ «Մենք՝ սոցիալիստներս, պետք է պահանջենք, որպեսզի Ֆրանսիան ճանաչի 1915-ի հայերի ցեղասպանությունը, և հանդես գանք Հայկական հարցի արդարացի լուծման համար»։

1981-ի ապրիլի 24-ին Լիոնում Ֆրանսիայի պաշտպանության նախարար Շարլ Էռևյուն հայտարարեց, որ «Հայոց ցեղասպանության ճանաչումը անհետաձելի պարտականություն է, մի քայլ դեպի խաղաղությունը, արդարության ակտ՝ աշխարհում ապրող յոթ միլիոն հայերի համար»¹:

1981 թվականի ապրիլի 24-ին ֆրանսիական «Մոնդ» թերթը տպագրեց Հայկական հարցին նվիրված մի հավելված, որտեղ ասվում էր.

«Թուրքիան շարունակում էր բռնազավթել հայկական, քրդական տարածքները, Կիպրոս կղզու մի մասը: Խորքիան ազգային հերոս է համարում Թալեաթ Փաշային, որը ծրագրեց և իրականացրեց 1915-ի Հայոց եղեռնը: Խորքական պետությունն անմահացրեց ցեղասպանության հիմնական պատասխանատուին: 1943-ին Թալեաթի աճյունը Բնոլինից տեղափոխվեց Ստամբուլ, որտեղ «Ազատության մարտիկների» բյրի վրա կառուցվեց նրա դամբարանը: Վերջերս Անկարայում թացվեց Խոլեաթի անվան զբոսայգի: Եվ վերջապես, Ստամբուլում թացվեց Խոլեաթի անվան դպրոց»: Համեմատելով Թալեաթին Ադոլֆ Հիտլերի հետ, հավելվածի հեղինակները հարցնում են. «Որտե՞ղ է գտնվում Հիտլերի անվան դպրոցը: Գերմանիայի ո՞ր քաղաքում է գտնվում Ադոլֆ Հիտլերի

¹ Զ.Կիրակոսյան, Երիտրութերը պատմության դատաստանի առաջ, Գիրք երկրորդ, Երևան, 1983, էջ 382:

պողոտան: Որտե՞ղ է գտնվում Հիտլերի դամբարանը»¹:

1982թ. մարտի 6-ին, պատասխանելով թուրքական «Միլիեր» թերթի թղթակցի հարցերին, Թուրքիայում Ֆրանսիայի դեսպան Ռույոնը հստակ ներկայացրեց իր կառավարության դիրքորոշումը Հայկական հարցի մասին՝ հայտարարելով, որ «Ֆրանսիայի կառավարությունը պարզությամբ բացատրել է թուրքական իշխանություններին, որ նա համաձայն չէ Օսմանյան կայսրության ծանր շրջանում տեղի ունեցած ողբերգական իրադարձություններին նրանց տված գնահատականին: Այդ դիրքորոշումը ոչ մի կերպ չի նշանակում, որ մենք հավանություն ենք տալիս կամ ըմբռնումով ենք ընկալում հայերի ծայրահեղական գործողությունները»²:

«Պարի մատչ» պարբերականը (1981թ. մարտի 21-ին) տպագրեց Ժորժ Մենոնի ընդարձակ հոդվածը հայկական հարցի, «հայերի սառը վրեժիսնդրության» մասին, որտեղ ցույց էր տրված, որ թեև «համակենտրոնացման ճամբար» հասկացությունը շրջանառության մեջ դրվեց Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին, բայց դա մարդկությանը հայտնի էր հայկական ցեղասպանության օրերից, երբ թուրքերը Սիզազետքի ողջ տարածքում ստեղծել էին համակենտրոնացման ճամբարներ: Հեղինակն ուղղակի համեմատություն է անցկացնում ֆաշիստական ու թուրքական շարագրությունների միջև, Դախաուի, Օսվենցիմի և հայկական ջարդերի թուրքական մեթոդների միջև՝ նշելով լոկ այն տարբերությունը, որ հայերը տակավին բարոյական, նյութական փոխհատուցում շեն ստացել³:

Թուրք-Ֆրանսիական հարաբերություններն ավելի սրվեցին, երբ 1982-ի ապրիլին Մարսելում 1915 թվականին զոհված հայերի հիշատակին նվիրված մի ծիսակատարության ժամանակ Ֆրանսիայի ներքին գործերի նախարար Գաստոն Ինքերը հայտարեց՝ «Ֆրանսիական կառավարությունը ճանաչում է ցեղասպանությունը, որին զոհ դարձան հայերը»:

Կոմունիստ պատգամավորները հատկապես 1982-1986թ. ընթացքում բազմից հանդես եկան գրավոր հարցապնդումներով:

¹ Զ.Կիրակոսյան, նշվ. աշխ., էջ 382:

²Նույն տեղում, էջ 384:

³ Նույն տեղում, էջ 385:

1985թ. դեկտեմբերին 35 կոմունիստ պատգամավորների անունից Ազգային ժողովի փոխնախագահ Գի Դյուկոլոնեն հանդես եկավ գրավոր առաջարկով՝ ընդունել հատուկ օրենք և ճանաչել ցեղասպանությունը, որի գոհը դարձավ հայ ժողովուրդը 1915 թվականին: Ներկայացված օրենքի նախագծում մասնավորապես ասվում էր.

«Իր անկումն ապրող Օսմանյան կայսրությունում հայ ժողովուրդը 1915-1922թթ. դարձավ նոր ժամանակների առաջին ցեղասպանության գոհը: 1915-ին բոլորքական կառավարությունը կազմակերպում է հայ ժողովուրդի բռնագաղթ, քանի որ այդ ժողովուրդի ազգային գիտակցությունը դեմ էր առնում բարձրացող բոլորքական ազգայնականությանը: Հայկական աղբյուրների համաձայն, մեկնես միլիոն հայեր սպանվեցին, անհետացան աքսորի ճանապարհին կամ տեղահանության վայրերում: Միայն վեց հարյուր հազար հոգի փրկվեց, որոնց մեծ մասը գաղթեց, միանալով XIX դարի սկզբին տեղի ունեցած առաջին ալիքին...»

Կոմունիստ պատգամավորները միշտ էլ հանդես են եկել հայերի ցեղասպանության ճանաշման օգտին: Ծանաչել այն, նշանակում է գործնականորեն հանդես գալ այն բանի օգտին, որ այդ հանցագործությունը հիշվի ու դաս ծառայի՝ բացառելով նրա կրկնությունը...

Վերջին տարիներին բարձրաստիճան անձինք հանդես են եկել այդ հանցագործությունը դատապարտող հայտարարություններով, սակայն կառավարական կամ օրենսդրական որևէ ակտով դրանք չեն հաստատվել: Ահա թե ինչու առաջարկվում է օրենսդրական տեքստով վավերացնել ցեղասպանության ճանաշումը Ֆրանսիայի կողմից, նախատեսել նրա նշումը և ձեռնարկել կառավարական քայլեր՝ միջազգային չափանիշով»¹:

Օրենքի նախագիծը ուղարկվեց Ֆրանսիայի Հանրապետության սահմանադրական, օրենսդիր ու վարչական օրենքների հանձնաժողով, որը սակայն հարցին համապատասխան ընթացք չտվեց: Այնուհանդերձ կոմունիստ խորհրդարանականները շարունակեցին հանդես գալ հարցապնդումներով:

1986թ. ապրիլի 23-ին նրանք նոր առաջարկով հանդես եկան

¹ Ռուբեն Սահակյան, նշվ. աշխ., էջ 166:

Ազգային ժողովում՝ պահանջելով յուրաքանչյուր տարի նշել 1915թ. սայրիվ 24-ը և միջազգային հասարակայնությանը կոչով դիմել՝ ճանաշելու մարդկության դեմ՝ ուղղված այդ հսնցագործությունը:

Այս հարցադրման պատասխանով հանդես եկավ Ֆրանսիայի արտաքին գործերի նախարար Ժան-Բեոնար Ռենոնը, որը փաստորեն դեմ դրույ եկավ կոմունիստ խորհրդարանականների առաջարկությանը՝ գտնելով, որ ներկայիս թուրքական կառավարությունը չի կարող պատասխանատվություն կրել դեռևս 71 տարի առաջ տեղի ունեցած դեպքերի համար:

Այս անգամ ևս օրենքի նախագիծը չներկայացվեց Ազգային ժողովի քննարկմանը:

Ֆրանսիական կոմունիստների ներկայացուցիչ Պիեռ Պլանշերը, որպես Եվրոպական խորհրդարանի անդամ, 1985թ. նոյեմբերի 26-ին հանդես գալով խորհրդարանի նիստում, անդրադարձավ Հայոց ցեղասպանության ճանաշման ու դատապարտման հարցերին, խորհրդարանի ուշադրությունը հրավիրեց այն փաստի վրա, որ «Հայկական ազգային տարածքի չորս եինքերորդը, որն այսօր էլ գտնվում է Թուրքիայի սահմաններում, ամբողջովին դատարկվել է հայ ազգաբնակչությունը... Այն ժամանակ, երբ Եվրոպական խորհրդարանում քննարկվում էին բյուջետային հարցեր, իմ խումբը պահանջեց օրինագծի ուղղում, որպեսզի թուրքական վարչակարգին հատկացվեիք վարկերը առժամանակ կասեցվեին, մինչև որ Թուրքիայում լիովին վերահաստատվեին դեմոկրատական կարգերը... Ես պետք է ճշտեմ, որ վերադարձ դեմոկրատիային մեզ համար նշանակում է ոչ միայն վերջ տալ մարդու իրավունքների ուժնահարմանը երկրի ներսում, այլև ճանաշել հայերի ցեղասպանության փաստը»¹:

Եվրոպական խորհրդարանը, սակայն, մերժեց ֆրանսիական կոմունիստ պատգամավորների առաջարկը:

Ֆրանսիայում սկսեցին որոշակի ակտիվություն հանդես բերել նաև հասարակական կազմակերպությունները:

1985-ի դեկտեմբերին Փարիզում ստեղծվեց «Հայերի ցեղասպանության ճանաշման ֆրանսիական կոմիտեն», որի կազմը համալրեցին նաև նացիվմի ու ֆաշիզմի դեմ պայքարած, մահվան ճամ-

¹ Առուեն Սահակյան, նշվ. աշխ., էջ 167-168:

բարներն անցած դիմադրության մասնակիցները, ինչպես նաև գաղութային պատերազմների դեմ ըմբռությած մարտիկներն ու խաղաղության պաշտպանները: Կոմիտեի նախագահ ընտրվեց Գի Դյուկոլոննեն, որը, հանդես գալով կազմակերպության հիմնադրման առթիվ, հայտարարեց.

«Մեր երկրի վերապրած ժանր պահերին դրակոնիկ հմտություն և ավանդ ներդնելով իրենց քնակության վայրերի տնտեսական ու մշակութային զարգացման գործում, հայերն իրենց նպաստը բերեցին Ֆրանսիայի պաշտպանությանը, նացիզմի դեմ պայքարին ու Ֆրանսիայի ազատագրությանը: Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ավարտի 40-րդ տարեդարձի այս օրերին պէտք է արդյոք հիշեցնել, որ Խորհրդային Սիության ավելի քան 300 հազար հայեր զոհվել են կռվի դաշտում հանուն ազատության ու Եվրոպայի ազատագրության: Այսօր ոչ ոք չի կարող վիճարկել նրանց տեղը մեր ազգի մեջ: Այդ է պատճառը, որ հայերն իրավունք ունեն ակնկալելու Ֆրանսիայից հատուկ ուշադրություն՝ իրենց պատմության ու մշակույթի հանդեպ, որի կրողներն են նրանք»¹:

Այդ տարիներին հետևողական ու ծավալուն գործունեությամբ հանդես եկավ նաև ֆրանսահայ համայնքը:

Ֆրանսահայ մի շարք հասարակական կազմակերպություններ, որոնց մեջ հատկապես աշքի ընկան «Հայ դատի պաշտպանության կոմիտեն», «Ֆրանսահայ երիտասարդաց միությունը», «Ֆրանս-հայկական համերաշխատքյունը», զգալի ներդրում կատարեցին ֆրանսիական հասարակայնությանը լայնորեն ծանոթացնելու Հայոց ցեղասպանության անհերքելի իրողությանը:

Փարիզում լույս տեսնող «Լենովել «ԴԱրմենի» համդես դեռևս 1996 թվականին հրապարակել էր Լուի Հարիսի հաստատության կողմից կազմակերպված հարցումների արդյունքները, որոնց համաձայն ֆրանսիացիների 69%-ը տեղյակ էր Հայոց ցեղասպանության մասին, իսկ նրանց 79%-ը ցանկացել էր, որպեսզի պաշտոնապես ճանաչվի Հայոց ցեղասպանությունը, և դատապարտվեն այդ իրողությունը ուրացողները:

Սփյուռքահայության հետազոտման կենտրոնը Փարիզում, Լիոնում և Ֆրանկֆուրտում համապատասխանաբար 1998թ. ապրիլի

¹ Ռուբեն Սահակյան, նշվ. աշխ., էջ 168-169:

17ին, 22-ին և 24-25-ին կազմակերպեց Հայոց գեղասպանությանը նվիրված հավաքներ, որոնց մասնակցում էին հայեր, բուրքեր, քրդեր և գերմանացիներ: Մասնավորապես ելույթներ ունեցան թուրք մտավորական Ռազիա Զարաքղուն և կին գրող Եղիան, հայտարարթլով, որ Թուրքիայի կողմից Հայոց գեղասպանության ճանաչումը պեսը է ուղեկցվի փոխհատուցմանը: Ելրան Փարիզում, Լիոնում և Ֆրանկֆուրտում ելույթ ունեցավ հայերեն: Նա մասնավորապես հայտարարեց, «Թուրքիայի հասարակությունը չի կարողացել մաքրվել: Մեր սերնդին խեղաքյուրված պատմություն է դասավանդվել: Մենք Վահսենում ենք հայերի հետ ամեն տեսակի մերձեցումից և հեռու ենք մնում նրանցից: Ես զավում եմ դրա համար և ծեզնից ներողություն խնդրում: Մեր հանդիպումը ինձ համար շատ կարևոր է: Դեռ վերջերս ես չեմ գիտակցում ապրիլի 24-ի իմաստը: Ես երկու գիրք եմ գրել հայերի և Թուրքիայի ազգային փոքրանասնությունների մասին: Հիմա ես կարող եմ հայերեն գրել և կարող: Հայերեն առվերելով ուզում էի ծեզ ավելի լավ ճանաչել և օժանդակել»:

Հավաքների օրերին Ֆրանսիայի և Գերմանիայի թուրքերն ու քրդերը համատեղ ցույցեր կազմակերպեցին Հայոց գեղասպանության տարելիցի առիթով: Նրանք հիմնեցին «Ժողովուրդների երկխոսության նախածեռնություն» կազմակերպությունը, որի նախագահ Ալի Էրբեմը հավաքների ընթացքում հայտարարեց, որ մոտ ժամանակներս ատեղծվելու է Հայոց գեղասպանության ճանաչման համար պայքարող թուրք-քրդական ընկերակցություն: «Ժողովուրդների երկխոսության նախածեռնություն»-ը ապրիլի 24-25-ին Ֆրանկֆուրտում կազմակերպեց հանդիպում «Անառողիա, որտե՞ղ են քո հայ զավակները» թեմայով: Ապրիլի 24-ի հանդիպման ժամանակ Ալի Էրբեմը ներկաներին առաջարկեց մեկ րոպե լուսավայր հարգել Յեղասպանության զոհերի հիշատակը:

Ֆրանկֆուրտի Սուրբ Կատերինա յութերական եկեղեցու քահանա դոկտոր Հանս Քրիստոֆ Շտոռողուր, հայ-գերմանական լնկերակցության փոխնախագահ Ռաֆֆի Քանթյանը, «Շպիզել» հանդեսի հայտնի լրագրող, հայերի մասին պատմող գրքի հեղինակ Վոլֆգանգ Գուտտը, Գերմանիայի քուրդ գրողների Պեն ակումբի նախագահ Հայդար Իսիկը, ինչպես նաև հրավիրյալ թուրք մտավորականներ Ռազիա Զարաքղուն և Ելրան հակիրճ ելույթներ ունեցան:

Ապրիլի 25-ին հանրային քննարկում անցկացվեց հիշյալ եկեղեցում: Բացման խոսք ասաց Ալի Երբեմը: Շաֆֆի Քանրյանը ներկաներին հիշեցրեց, որ հայ ժողովուրդը որոշ այլ ժողովուրդների նման ենթարկվել է ցեղասպանության և բուրք ու բուրդ մտավորականներին կոչ արեց այդ հարցում հստակեցնել իրենց դիրքուումը: Վոլֆգանգ Գուտող խոսեց հայերի ցեղասպանության ընթացքում գերմանա-բուրքական հարաբերությունների և այդ ողբերգության մեջ Գերմանական կայսրության խաղացած դերի մասին: Քուրդ գրող Հայդար Խսիկն ընդգծեց հայերի ցեղասպանության մեջ քրդերի պատմական մեղքը՝ արծարծելով ապագայում դրանից առնվելիք դասերի հարցը: Խուրքիայից հրավիրված Ռազիպ Զարարդուն և Ելիան ընդգծեցին, որ ցեղասպանությունները «որոշակիորեն այլասերում են հասարակությունը», խոսելով մասնավորապես բուրք հասարակության մասին:

Կարծիքների փոխանակման ընթացքում երկու բուրք մտավորականները հիշեցրին, որ Հայաստանի պետությունը թերացել է արծարծել ցեղասպանության զոհերի ժառանգներին փոխհատուցում տալու հարցը: Նրանք հայտարարեցին. «Հայոց ցեղասպանության հարցն այլևս գրու հայկական խնդիր չէ, մեզ համար այն դառնում է բուրքական հարց»: ՀԲԸ Փարիզի տեղեկագրի հաղորդման համաձայն, այդ վերջին հավաքի ընթացքում Ռազիպ Զարարդուն և Ելիան նաև հայտարարել են. «Անձանք մենք մի քանի ուրիշ բուրք ժողովրդավարների հետ պահանջում ենք, որ մեր պատմության այդ սև թիջը մաքրվի: Խուրք հասարակությունը բազմաթիվ կոտորածներով աղտոտված իր պատմությամբ չի կարողանա զերծ մնալ նոր ոճիրներից, եթե արագորեն շճանաչի Հայոց ցեղասպանությունը: Քանի որ անհնար է իսկական զդուումը պատկերացնել առանց փոխհատուցման, մենք հավատում ենք հատուցման վճարման անհրաժեշտությանը: Այս խնդիրն այլևս գրու հայկական հարց չէ և արդեն վերաբերում է բուրք հասարակության ապագային»:

Դեռևս 1997թ. սեպտեմբերի 26-ին Ֆրանսիայի Ազգային ժողովի կոնսունիստ պատգամավորների խմբակցությունը տարածեց մի փաստաթուղթ (թիվ 209) հայ ժողովրդի ցեղասպանությունը ճանաչելու մասին, որը նախապես՝ 1997թ. սեպտեմբերի 11-ին, ներկայացվել էր Ազգային ժողովի նախագահությանը:

Ստորև ներկայացնում ենք այդ օրինագիծը:

**ԿՈՍԴՈՒՆԻՄՏՆԵՐԻ ԽՄԱՎԿՅՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆՐԱՆՑ
ՀՄՌՈՂՆԵՐԻ ՕՐԻՆԱԳԻԾԵՐ ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԻ
ՖԵԼԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ճԱՆԱՋԵԼՈՒ ԵՎ
ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՎԻՃԱՄԿՈՒՄԸ
ՊԱՀՏՊԱՆԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ**

(ուղարկված է սահմանադրական օրենքների, օրենսդրության և հանրապետության ընդիանուր կառավարման, ընտանեկան ու սոցիալական հարցերի հանձնաժողովներ)

«Ներկայացված է պատգամավորներ Գի Էրմիեի, Ֆրանսուա Ազանսիի, Ժիլբեր Ռիեսիի, Կլոդ Բիյարի, Ռեռնար Բիրսենժեի, Ալեն Բոկեի, Պատրիկ Բռաուենեկի, Ժան-Պիեռ Բրարի, Ժակ Բրյունեսի, Պատրիս Կարվալյոյի, Ալեն Կլարիի, Ջրիստիան Կյուվիլիեի, Ռըն Դյուտենի, Էանիել Ֆյորտեի, Ժաքլին Ֆրայս-Կազախսի, Անդրե Ժերենի, Պիեռ Գոլբերգի, Մարսիմ Գրեմեցի, Ժորժ Ամի, Ռոբեր Յովի, Մյուգեք Ժաքենի, Ժանին Ժամբյուի, Անդրե Լաֆուանիի, Ժան Կլոդ Լոֆորի, Պատրիկ Լրուուայի, Ֆելիքս Լեյզուրի, Ֆրանսուա Լիբերտիի, Պատրիկ Մալավիեի, Ռուժե Մեյի, Էռնեստ Մուտուսամիի, Ռեննար Ռուտենի, Էանիել Պոլի, Ժան-Կլոդ Սանդրիեի, Ժան Տարդիտոյի, Միշել Վաքսեսի և Ժան Վիլայի կողմից:

ԴՐԱՎՊԱՏճԱՐՆԵՐԻ ՇԱՐԱԴՐԱՆՔԸ

Տիկնայք, պարոնայք

Հենց սկզբից XX դարը աչքի ընկավ մարդկության դեմ գործված մի ոճրով, որի արձագանքները զգացվում են մինչև օրս:

1998 թվականը 83-րդ տարեիցն է այն Ֆեղասպանության, որին 1915-1922թթ. հայ ժողովուրդը ենթարկվել է Օսմանյան կայսրությունում:

1 միլիոն 500 հազար հայեր բնաշնչվեցին կամ անհետ կորան տեղահանությունների ընթացքում կամ աքտորավայրերում: Միայն 600 հազար մարդ վերապրեց, որոնց մեծամասնությունը տարագրվեց:

Այսօր, երբ Թուրքիայում գտնվող պատմական Հայաստանի մեծ մասը գրեթե հայաբափված է, Խուրքիայում ապրում է շուրջ 50